

ANMELDELSER

Birgitte Kragh : *Til jord skal du blive ... dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780-1990.*

Sønderborg: Aabenraa Museum/Skrifter fra Sønderjyllands Amt 2003 (335 sider, ISBN 87-748-6537-4).

Sociologer har siden disciplinens grundlæggelse haft for vane udelukkende at beskæftige sig med det liv, der leves, hvilket jeg tidligere indikerede i en bognote i *Dansk Sociologi* 14 (3), 2003 om en på daværende tidspunkt ny bog om begravelseskultur i Danmark. Dette mener jeg stadig er tilfældet. Som konsekvens overlades overvejelser om det liv, der har været levet, eller det liv, der afsluttes, som regel til andre beslægtede discipliner. Derfor er en omfattende og særdeles spændende empirisk undersøgelse af dansk begravelseskultur desværre også foretaget af en ikke-sociolog, nemlig af den forhenværende leder af Aabenraa Museum og mag. art. Birgitte Kragh, der sammen med tolv museer spredt vidt og bredt i Danmark har forestået projektet med at afdekke danskernes dødsvaner. Dette projekt har strakt sig over en mere end tiårig periode med start i 1990, og den omfattende bog på små 350 sider er således produktet af et længerevarende forskningsarbejde. Selvom det er en bog forfattet af en ikke-sociolog, er det dog ikke desto mindre en særdeles sociologisk relevant bog, der her er udgivet. Birgitte Kragh har med sin *Til jord skal du*

blive ... dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780-1990 forestået en enestående udgivelse, der bestemt burde optage sociologer næsten i samme grad som alskens værdiundersøgelser, trendrapporter og meningsmålinger tilsyneladende gør det. Bogen giver et spændende indblik i og overblik over, hvordan danskerne er døde i mere end 200 år, og derfor også et indblik i, hvordan de har levet. Bogen er således et indirekte vidnesbyrd om, hvordan danskerne igennem en længere historisk periode har forsøgt at forholde sig til døden gennem forskellige praksisser og ritualer, som bl.a. kan aflæses i gravsteder og kirkegårdskultur.

Bogen lanceres på bagside teksten ikke misvisende som det til dato første (og derfor ikke overraskende også største) "danske modstykke til den franske kulturhistoriker Philippe Ariès' berømte værk fra 1975 om dødens kulturhistorie", hvori han detaljeret skildrede sin kendte fase-teori om dødens kulturhistorie i Vesten. De af Ariès' faser, som Kraghs bog beskæftiger sig med, er hvad Ariès selv betegnede som "den andens død" og "den forbudte død", der var fremherskende i henholdsvis 1800- og 1900-tallene. Det empiriske materiale fra denne periode er righoldigt, og Kragh trækker igennem bogen på såvel interviews, registre, spørgelister, fotografier, kunst, litteratur, arkivalske oplysninger mv. Desuden bør det nævnes, at selve bogens billedside er meget oplysende og flot og giver et æstetisk

indblik i dødens (og livets) kulturhistorie. Noget af det interessante ved bogen, som kan betegnes som et fint supplement til Anne-Louise Sommers ligeledes flotte *De dødes haver* fra 2003, er dens påpejning af den personliggjorte begravelses tilbagekomst i slutningen af det tyvende århundrede, der ellers i Ariès' terminologi var præget af dødstabu, fortrængning, afstandtagen til døden og en anonymisering af begravelsesritualerne og kirkegårdspraksissen. Dette viser Kragh med stor tydelighed ikke længere er dagens orden for danskernes tilgang til døden. Godt nok eksisterer der muligvis stadig et tabu, men det sameksisterer nu med en bevågenhed og fornyet opmærksomhed, som forfatteren allerede beskriver på bogens første linier:

I de seneste årtier er forholdet til døden blevet en dybdegående anfægtelse i den vestlige verden. Døden er tabu, hedder det stadig, når man forsøger at forklare den forladthed og udelukkelse, som mange oplever oven i sorgen over en kær afdød. At døden fortrænges, er blevet den stående forklaring, trods dette at emnet efterhånden er blevet genstand for en sand oplysningsbølge (side 13).

Kraghs egen bog er således et udtryk for den oplysningsbølge, døden oplever i disse år, både blandt lægfolk og fagfolk, og som langsomt

men sikkert også vil skvulpe ind over sociologien.

Begravelsesritualer og dødens kulturelle udtryksformer

Til jord skal du blive ... er ind delt i fjorten kapitler fordelt på tre overordnede sektioner, der hver især beskæftiger sig med udvalgte dele af danskernes håndtering af døden. Den første sektion fokuserer på dødens kulturelle udtryksside og anvender central sociologisk litteratur til at indplacere døden i den vestlige kulturforståelse, og herunder også den specifikt danske. Denne sektion forekommer dog noget overfladisk og næsten slagordsagtig og kunne godt have tålt lidt mere substans og en lidt mere fyldestgørende anvendelse af den gængse litteratur på området. Den anden sektion er rettet mod en mere dybdegående gennemgang og analyse af såvel selve begravelsen som den tid, der gik forud herfor, i perioden 1780-1990. Her viser Kragh med sans for såvel det specifikke som det mere generelle bl.a. de sociale skel, som højtideligholdelsen af dødsfald også markerer, afskedens drama, planlægningen af døden, selvmordets historie, bedemandens forandrede status, udsyngning, sorg, trøst og den personlige mindekultur. I den sidste sektion, som er bogens langt mest omfattende og strækker sig over mere end halvdelen af bogen, rettes fokus således mod landsbykirkegården, hvor særligt temaer som strukturering, udflytning, regulering, opsyn, udsmykning, forskøn-

nelse, beplantning, organisering, iscenesættelse og reformering heraf er i højsædet. Kragh viser med en mængde interessante eksempler og illustrationer, hvordan der i denne periode sker voldsomme forandringer på kirkegården samt i forhold til kistevalg, lovregulativer, gravpyntning, lys på gravsteder, hække, mindehaver, kors, kranse, salmer, begravelse af selvmordere og strandvaske mv. I denne sektion bliver de regionale og lokale forskelle inden for en lang række områder dokumenteret og diskuteret samtidig med, at Kragh hele tiden er opmærksom på livets sociale stratifikation, der også videreføres i døden og dens højtideligholdelse.

Det primære fokus i bogen er tydeligvis, som den tredje sektion viser, rettet mod landbosamfundet, hvilket skyldes de omtalte 12 i overvejende grad provinsbaserede museer, der har deltaget i undersøgelsen. Der redegøres for, hvordan den almindelige dansker er død, og hvordan man har begravet vedkommende, hvilke rituelle, ceremonielle samt praktiske tiltag, der har været fremherskede i løbet af en 200-årig periode, der ganske godt dækker, hvad sociologer har for vane at betegne som "moderniteten". Moderniteten beskrives af sociologer ofte som en periode, hvor sekularisering, rationalisering og individualisering underminerede tro, kirkelig indflydelse og tradition, men Kragh viser, hvordan begravelseskulturen til trods herfor stadig levede i

bedste velgående i det mindste indtil starten af det tyvende århundrede. Baggrunden for muligheden for at anvende bogens righoldige empiriske materiale skyldes, at man i Danmark i 1986 indførte en lov om bevaring af gravminder, der har lagt fundamentet for de meget varierede kilder og grundige analyser og fortolkninger heraf, som *Til jord skal du blive ...* er kendetegnet ved. Hermed har man som historiker, antropolog, folkemindeforsker eller endog sociolog fået adgang til uvurderlige historiske kilder om, hvordan danskerne har levet og gennem begravelsesceremonierne forestået overgangen til det hinsides. Det overordnede formål med bogen er således:

at følge dødens kulturelle udtryk i de ydre handlinger og deres sammensathed af skik og brug, tro og verdensopfattelse, i det sociale rum, i hjemmet, i kirken og ude på kirkegården (side 16).

Disse "ydre" handlinger henviser altså til de måder, hvor på vi praktisk, rituelt og ceremonielt tager os af døden i form af begravelsesforberedelser, jordfæstninger, kremeringer mv. Begravelsesritualerne defineres i bogen på følgende facon, hvor de:

opfattes som et dramatisk og symbolsk rollespil, der anskueliggør den sociale og religiøse betydning af status-overgangen. Den religiøse kom-

munikation lader sig ikke adskille skarpt fra den verdslige og rummer derfor vidtloftige muligheder for statusdemonstration, som dette indebærer (side 18).

Det er den samme forståelse af begravelsesritualer som statusovergange, såvel religiøse som sekulære, som jeg har anskueliggjort i mit eget forskningsarbejde, der bl.a. er afreporteret i projektet *A Matter of Life and Death*, hvor det dog var en mere kvalitativ og decideret sociologisk vinkel, der blev anlagt end Kraghs mere kulturhistoriske.

Studier af dødsritualer bør ikke være forbeholdt den esoteriske interesse og opmærksomhed fra såkaldte sociologiske, antropologiske eller teologiske "deathniks", men burde snarere indgå som et naturligt led i enhver forståelse af hverdagslivets og højtidens udfoldelse, da de berører og belyser væsentlige dele af det kulturelle og sociale liv, som udspiller sig. Som museumsdirektør på Sønderborg Slot, Hans Helmer Kristensen, ganske rigtigt markerede i en kommentar i Jyllands-Posten til udgivelsen af bogen, så er:

forholdet til døden et vigtigt vindue til indsigt i fundamentale træk i kultur og samfund, uanset om det gælder en nutidig statsleder eller en sonderjysk bonde fra fortiden. Ved livets afslutning gør man regnskabet op i et

slags rollespil, som er udtryk for, hvem afdøde var, og hvem han eller hun tilhørte. Dette er indvævet i ritualer og symboler, der fortæller om tilværelsen, og hvad overgangen til døden indebærer.

Bedre og mere præcist kunne bogens relevans for en sociologisk forståelse af dansk socialhistorie i de seneste århundreder næppe proklameres, og den "dødens dramaturgi", som begravelser og kirkegårdskultur er såvel symbolske som håndgribelige udtryk for, bliver kompetent og overbevisende behandlet i denne bog.

At sætte døden på den sociologiske dagsorden

En af bogens mest spændende nyskabelser er, at Kragh hen mod afslutningen foreslår en fin og komprimeret alternativ udgave af Ariès' føromtalt klassiske fase-teori ud fra danske forhold og byggede udelukkende på begravelsespraksissens historik, hvor den første fase fra 1780-1850 er romantikkens panteistiske tro på alnaturen, anden fase fra 1850-1920 har nationen og historien som målet for de fortjente borgeres udodelighed, den tredje fase fra 1920-1980, hvor nihilisme og positivisme tillægger intetheden eller naturens cyklus en mulig evighed, og slutteligt den fjerde fase fra 1980 og frem med fokusering på udfoldelsen af det enestående selv, som lever videre i minderne. Selvom Kraghs faser "kun" strækker sig over ca. en fem-

tedel af Ariès' oprindelige historieskrivning, så tilbyder modellen ikke desto mindre en fin skabelon til en forståelse af dødens transformationer inden for de seneste århundreder. Bogens svagere punkt er fra en sociologisk synsvinkel derimod det manglende komparative perspektiv eksempelvis med andre lande, og selvom der er ansatser til det (side 275), så kommer det ikke videre end korte konstateringer og mulige sammenligningsgrundlag. Men det er naturligvis altid en letkøbt – og ikke nødvendigvis berettiget – kritik at kommentere på det, en bog ikke har med.

Som nævnt i starten af denne anmeldelse har sociologien siden sin grundlæggelse været monopoliseret af et livsperspektiv, hvor der sjældent har været plads til døden. Det er derfor ikke overraskende, at der stadig er få sociologer, der i Danmark har rettet fokus mod døden som forskningstema, men det er min tydelige fornemmelse, at det er et område, der i årene fremover gradvist vil modtage betydeligt mere opmærksomhed og interesse fra det sociologiske felt og ikke mindst finansiering fra forskningsråd, private fonde, organisationer og foreninger mv. Her ligger en af de primære forpligtelser i at fremskaffe konkret empirisk dokumentation for, hvordan og hvorfor danskerne dør, under hvilke sociale omstændigheder, hvordan deres holdninger og adfærd i forhold til døden er påvirket af det omkringliggende samfund, i hvilken ud-

strækning danskerne forholdt sig til døden og relaterede temaer osv. Disse opgaver fordrer såvel empirisk engagement som teoretisk kundskab, og et inspirerende udgangspunkt for egne undersøgelser kan i den forbindelse forefindes i Birgitte Kraghs *Til jord skal du blive ...*, der tilbyder en velskrevet, vel-dokumenteret og ligefrem æstetisk vinkel på døden i Danmark i et historisk vue. Bogen kan således varmt anbefales for såvel praktiserende som kommende danske "dødssociologer" – i mangel af et bedre og mindre poppet ord.

Det er efter min mening vigtigt, at sociologer er sig bevidste om, at studier af døden ikke blot er en morbid, eksotisk eller esoterisk beskæftigelse, som (andet end i analytisk forstand) kan adskilles fra undersøgelser af menneskers liv, samfundets strukturelle vilkår, historiske kontekster, sociale institutioner eller kulturelle udtryksformer, og derfor er døden netop et vigtigt, men stadig påfaldende overset element i dansk sociologi. Døden og livet hænger intimt og uløseligt sammen, og mennesker bruger faktisk en betragtelig del af deres liv på at tænke over, planlægge, holde sig til, frygte, tage afstand fra, bortgemme, bearbejde, udskyde eller forberede sig til døden, hvorfor den også fortjener mere end blot en flygtig kommentering. Dermed skal det naturligvis ikke være sagt, at døden er det eneste saliggørende for sociologien; dét, der finder sted mellem fødsel og

død, er utvivlsomt vigtigt og altoverskyggende, men hvis vi som sociologer ikke har en fornuftig forståelse for, at døden spiller ind i mange af menneskets livsanliggender, så ignorerer vi en væsentlig komponent i socialt samvær, der kan kaste lys over motiver, ønsker, drømme, bristede illusioner, handlingsrationaliseringer, samværsformer, kulturelle symboler, institutionelle forhold, håb, forsvarsmekanismer, praksis- og organiseringsformer og meget andet, som sociologien gerne beskæftiger sig med.

Til jord skal du blive ... har således ikke blot arkæologisk, historisk, folkloristisk, antropologisk eller teologisk interesse. Det er derimod en bog, der er gennemsyret af sociologisk relevant materiale om livets skyggeside, døden. Bogen kaster lys over et notorisk underbelyst empirisk tema, nemlig hvordan danskerne gennem tiden har skilt sig af med deres afdøde. Det er på høje tid, at danske sociologer følger eksemplet fra beslægtede discipliner og tog døden lidt mere alvorligt. Den her anmeldte bog er et godt sted at starte.

Michael Hviid Jacobsen
Aalborg Universitet

**Michael Hviid
Jacobsen: *Zygmunt
Bauman – den post-
moderne dialektik.*
København: Hans Reit-
zels Forlag 2004 (412 si-
der, ISBN 87-412-2385-3).**

Zygmunt Bauman er uden tvivl en af de mest produktive sociologer i dag. De sidste 10-15 år har han udsendt en jævn strøm af bøger, der har sikret ham en plads i sociologiens absolutte superliga. Denne berømmelse skyldes dog ikke kun Baumans utrættelige produktivitet, men snarere en udtalt fornemmelse for hvad der er væsentligt i samtiden. Denne sociologiske "næse" har ført Bauman vidt omkring fra kritisk marxisme i 60'erne til emner som etik, modernitet, postmodernitet, død, seksualitet, nationalstat, velfærdsstat og globalisering... for bare at nævne et lille beskedent udsnit.

For dem, der simpelthen har opgivet at danne sig et overblik over dette efterhånden monumentale opus, er der nu hjælp at hente. Michael Hviid Jacobsen (MHJ) har nemlig skrevet en bog, der præsenterer Baumans forfatterskab fra intet mindre end A til Z. Jacobsen har beskæftiget sig med Bauman i en "menneskealder" og har tidligere skrevet artikler om Bauman, hvilket også må være en forudsætning for at skrive en bog af denne karakter, der har ambitioner om at præsentere forfatter-skabet *in extenso*.

Jacobsen inddeler Baumans forfatterskab i fire faser: 1) en marxistisk fase, der dækker årene i Polen og et

første opgør med en ortodoks marxisme, 2) en modernistisk fase, hvor Bauman retter et kritisk blik mod moderniteten og det, han kalder "det moderne ordensprojekt", 3) en moralsk fase, hvor analyser af etik, moral og postmodernitet træder i forgrunden 4) og til sidst det, Jacobsen kalder "den mosaikagtige fase" – en fase, der indledes omkring årtusindskiftet og præges af konstante frembrud af nye emner – dog med fokus på globale og politiske problemstillinger (globalisering, global ulighed etc.).

Selv om Baumans interesser spænder vidt, indkredser MHJ alligevel visse tyngdepunkter i forfatterskabet. Bauman har med særlig emfase interesseret sig for modernitet og postmodernitet, og disse undersøgelser har altid været båret af et stærkt moralsk engagement: "For Bauman er sociologien (...) i første instans et moralsk anliggende" (319). Moralen er det grundlæggende, drivkraften i Baumans sociologiske motor, hvilket får MHJ til at drage den konklusion, at Baumans modernitetskritik må forstås som "et resultat af hans moralfilosofi" – ikke omvendt (196). Det er altså ikke modernitetskritikken, der åbner op for en særlig moralfilosofi, men tværtimod det moralske engagement, der baner vejen for en særlig forståelse af moderniteten.

På baggrund af dette moralske engagement sporer Jacobsen en udvikling i Baumans forfatterskab fra dæmpet optimisme mod tiltagen-

de pessimisme. Efter nogle dystre analyser af moderniteten og det moderne ordensprojekt satte Bauman nemlig i 90'erne en vis lid til det, der nu gik under navnet "postmodernitet". Hvis det moderne ordensprojekt havde været nært forbundet med en opfattelse af etik som *regler*, havde postmoderniteten nemlig skabt mulighed for, at en *nærhedsmoral*, der ikke handlede om *regler*, men om et konkret *ansvar* for det andet menneske, kunne blomstre op.

I den mosaikagtige fase er disse forhåbninger dog, ifølge Jacobsen, vejet for en mere pessimistisk tone. Postmoderniteten blev aldrig det moralske morgenrøde, Bauman et kort øjeblik havde håbet på. Tværtimod blev den moderne arbejdetik afløst af en grænseløs forbrugsæstetik, hvor den individuelle nydelse nu kommer til at stå i centrum (225) – en udvikling, der ikke just huer en moralsk sociolog som Bauman. Hertil kommer, at globaliseringen har skabt større ulighed (Baumans "turister" og "vagabonder"), og at mulighederne for at skabe økonomisk omfordeling er blevet væsentlig mindre i takt med, at den globaliserede økonomi er blevet autonom i forhold til nationalstaten.

Hvis moderniteten var et sammenbrud for moralen (fx i form af holocaust), har postmoderniteten altså været et kollaps for politikken. Postmodernitet og globalisering har skabt et politisk vakuum, idet "livspolitikken", der handler om at realisere sig selv, vinder frem på bekost-

ning af en politik for fællesskabet (her tangerer Bauman et kommunitaristisk tema). Det er denne fællesskabets politik, Bauman vil relancere med sit begreb om "agora", der elegant stjæles fra den franske filosof Castoriadis. På denne fælles, politiske agora mødes det private og det offentlige (*oikos* og *ecclesia*), men til forskel fra agoraen i den græske bystat, er Baumans agora *international*, idet den skal kunne løse de globale problemer, vi står over for i dag.

Som sagt har bogen undertitlen "den postmoderne dialektik", og hermed mener MHJ "en vedvarende dialog mellem de negative vilkår og de positive muligheder og potentialer, der blot venter på at blive realiseret." (210). Så selv om den aktuelle, globale udvikling altså ikke just falder i Baumans smag, er det altså helt afgørende, at sociologen stadig har mulighed for at formulere nogle alternativer til denne virkelighed, at en kritisk sociologi stadig er mulig. Hvori det specifikt postmoderne ved denne dialektik består, er dog mindre klart ... i det mindste for undertegnede.

MHJ har altså skrevet en meget anvendelig introduktionsbog til Bauman, der kommer rundt i hver en afkrog af forfatterskabet. Men bogens styrke er på en måde også dens svaghed. Styrken er, at MHJ har gennemført en veritabel *tour de force*, idet forfatterskabet som sagt præsenteres *in extenso*. Intet udeladt, intet glemt. Bogen giver altså et fyldigt *referat* af forfatterskabet. Allerede i for-

ordet forklarer MHJ, at han vil skrive en bog, der både er *om* og *af* Bauman (9). Denne ambition om at dække bredden, få det hele med og samtidig gøre det så *neutral* som muligt – altså nærmest med Baumans egne ord – betyder at noget andet – i dette tilfælde mere dybdeborende, og måske ligefrem kritiske analyser – må ofres.

Det er altså vigtigt at gøre sig klart præcis, hvad det er for en bog, der her er tale om. *Zygmunt Bauman – den postmoderne dialektik* er en bog, der i kronologisk rækkefølge introducerer og loyalt gengiver Baumans værk, men det er ikke bogen, hvor Baumans væsentligste begreber spiddes, centrale pointer diskuteres kritisk, og hvor der pludselig kastes nye uventede synsvinkler på forfatterskabet.

MHJs Bauman-bog er altså ikke den ultimative kritiske gennemlysning af Baumans forfatterskab, men en velskrevet introduktion, der skaber overblik og er lige til at gå til. Velegnet til studerende og andre, der har brug for en hurtig introduktion (hurtig og hurtig, bogen er trods alt på 412 sider!). Men for os der hungrer efter at komme længere ned i kødet på Baumans forfatterskab, er der ikke andet at gøre end at vente på, at Michael Hviid Jacobsen skriver sin næste bog om Zygmunt Bauman.

Manni Crone
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Heine Andersen: *Samfundsvidenskaber i kontekst.*

Frederiksberg: Samfundslitteratur/Roskilde Universitetsforlag 2003 (147 sider, ISBN 87-786-7190-6)

Selvom denne lille bog af udseende og omfang ikke synes af synderligt meget, så er indholdet derimod særdeles interessant for alle sociologer – såvel som for forskere fra relaterede discipliner. Heine Andersen, der igennem en årrække og et efterhånden imponerende antal udgivelser, har interesseret sig for og analyseret sociologiens status og baggrund, beskriver og behandler i *Samfundsvidenskaber i kontekst* kortfattet og koncist en mangfoldighed af centrale temaer, der bl.a. relaterer sig til sociologiens *moderne* historiske baggrund, udviklingsforløb, dens nutidige situation i Danmark, dens samfundsmæssige rolle og videnskabelige potentialer samt moralske, ideologiske og videnskabelige forankring. De tre første kapitler beskæftiger sig gennem gode og illustrative eksemplificeringer med sociologien, eller i endnu bredere forstand "samfundsvidenskaberne", *Geisteswissenschaften* eller *the moral sciences*, dens eller disses videnskabelige ophav og udviklingen af disciplinen fra renaissance til nutiden med særligt henblik. Dette med særlig henblik – hvad enten dette gøres implicit eller eksplicit – på de klassiske socialfilosofiske diskussioner og dikotomier mellem realisme

og konstruktivisme, individ og samfund, rationalisme og empirisme, subjektivitet og objektivitet mv. Desuden viser Andersen den institutionelle historie bag ikke bare universitetets udvikling og fremvækst op igennem Oplysningstiden i almindelighed, men også den institutionelle og kulturelle baggrund netop for etableringen af de første sociologi-institutter – det første ved University of Chicago for godt og vel 110 år siden – og senere i resten af verden. Det er tillige interessant, at Andersen her opsummerer fremvæksten af særlige samfundsvidenskabelige tidsskrifter og foreninger, der tager kraftigt til netop i anden halvdel af det 19. århundrede. Her vises også den medfølgende spredning af videnskaberens interessefelter og den fremvoksende arbejdsdeling mellem anvendt videnskab og den såkaldt "rene" grundvidenskab, eller hvad Aristoteles og senere Foucault omtalte som henholdsvis *techné* overfor *epistémé* – uden at Andersen dog selv anvender disse termer.

Igennem bogens kapitler vises det desuden, hvordan sociologien, eller samfundsvidenskaberne, på intet tidspunkt har udviklet sig i et socialt eller kulturelt tomrum, men hvordan disciplinen har været intimt forbundet med større samfundsmæssige forandringer og transformationer og de behov (for kontrol, viden, oplysning mv.), der er opstået som konsekvens heraf. Dette vises særligt i kapitlerne 2 og 3, hvor Andersen trækker på indsig-

ter såvel fra USA som Skandinavien, hvad angår udviklingen af samfundsvidenskaberne op igennem størstedelen af den moderne tidsæpoke. Her vises det også, hvordan teknologiske landevindinger, industriel baggrund eller nationale politiske forhold har spillet ind på udviklingen af særlige discipliner og deres betoning af enten den anvendte eller den rene videnskab, men også den relative udbredelse og dominans af disse respektive retninger inden for moderne samfundsvidenskab. Her er en oversigt over fordelingen af forskere på fag over en 30-årig periode tankevækkende – og ikke synderlig positiv læsning set med en sociologs øjne. Derudover vises det, hvordan den efterhånden udbredte sondring mellem *Modus 1* og *Modus 2* videnskab udgør et godt udgangspunkt for selv at gå direkte til kilden hos Gibbons m.fl. Nowotny m.fl. og deres stadig spændende bog om videnskabens forgreninger.

I de følgende kapitler beskæftiger Andersen sig mere indgående med samfundsvidenskabernes relation til praksis og normativitet ved at fokusere på de målsætninger og visioner, der har drevet samfundsvidenskaberne frem de seneste århundreder. Her betoner Andersen, hvordan moderne samfundsvidenskab især har været orienteret mod praksis og social forandring frem for en dvælen ved abstrakt, kontemplativ og verdensfjern teoretisering (*theoria* i Aristoteles' forståelse). Her bør

man dog nok kvalificere Andersens påstand med en sondring mellem de enkelte samfundsvidenskaber og en opmærksomhed mod "arbejdsdelingen" inden for de enkelte discipliner. Der er efter min mening stor forskel på samfundsvidenskaberne på netop dette punkt. Det vil derfor være min påstand, at der inden for sociologien, særligt fra 1960'erne og frem, har udviklet sig et forholdsvis markant spor, der dyrker *theoria*-elementet uden at beskæftige sig synderligt med "virkelighedens" presserende problemstillinger, og at dette spor ikke er blevet mindre omfangsrigt med årene, hvor den abstrakte teoretiske eksegese muligvis atter er ved at vinde frem.

Problemstillingen om normativitet belyses af Andersen ved at sondre mellem (mindst) tre væsensforskellige roller eller moralfilosofiske positioner: Den distancerede og værdineutrale forsker, der er interesseret i den instrumentelle vinkel på videnskab og den deraf følgende interesse i social ingeniørkunst; den mere normative og politiske oplysnings- og frigørelsesorienterede forsker, og slutteligt den diagnosticerende og evaluerende, men også værdibaserede og normativt engagerede forsker. Dette klassiske og kontrastfulde dilemma mellem nærhed og distance, mellem "bør" og "er", som Andersen især diskuterer i bogens sidste tre kapitler, forekommer mig at være en af de uøselige, men ikke desto særdeles vigtige problemstillinger i sociologien – og en

konstant kilde ikke bare til konflikt, men også til vedvarende dialog inden for sociologien og i de andre samfundsvidenskaber. Her må enhver finde sin egen hylde blandt disse forskningsinteresser- og roller, eller hvad Habermas betegnede som "erkendelsesinteresser", selv om man naturligvis bør være klar over de muligheder og begrænsninger, som hvert rollevalg nødvendigvis medfører for ens forskning. Men uanset om man vælger den ene eller den anden tilgang, har det praktiske konsekvenser for det omkringliggende samfund, at der udføres forskning på en given måde. Ingen viden eller forskningsindsats er således totalt isoleret fra sine omgivelser (hvorfor skulle man så ellers overhovedet interesse sig for at tilvejebringe ny viden?). Andersens underliggende pointe synes her at være, at ingen af disse tre grundlæggende moralfilosofiske begrundede typer af videnskabelig praksis kan ses løsrevet fra hverken samfundets øvrige udviklingsspor eller den ideologiske eller politiske dagsorden, som måtte være fremherskende. Dette leder naturligt Andersen hen til en diskussion af samfundsvidenskabernes relation til magt, og han konkluderer, at de "historisk set [har] indtaget en ambivalent position i forhold til magten, svingende mellem kritik og bekræftelse" (p. 107). På denne baggrund diskuteres Marx' ideologikritik, Mannheims videnssociologi og Myrdals diskussion af forskerbias. Herefter tager Heine Ander-

sen fat på Mertons CUDOS-program for at konstatere, at:

videnssociologien viser, at det ikke er muligt at behandle erkendelsesteoretiske spørgsmål og normative erkendelsesidealer uafhængigt af de sociale rammer, som de indgår i (p. 126).

Det er det umulige i at adskille værdier/normer og samfundsvidenskabelig erkendelse, der er den røde tråd gennem hele bogen.

Min generelle vurdering af *Samfundsvidenskaber i kontekst* er overordnet positiv, selvom jeg dog kunne tænke mig en til tider lidt mere udførlig diskussion og nuancering af de præsenterede problemstillinger. Men da denne bog, som del af en større udgivelsesserie fra Samfundslitteratur/Roskilde Universitetsforlag, givetvis er underlagt forholdsvis faste og formelle retningslinier, så ville en sådan kritik formentlig være forfejlet og kan ikke rettes mod forfatteren. Man kan desuden finde en del overlapninger i denne bog sammenholdt med Andersens tidligere spændende udgivelse *Rationalitet, velfærd og retfærdighed* fra 1988, selv om argumentationen tydeligvis har gennemgået en udvikling og en empirisk substantivering siden da. Bogen er ydermere gennemgående befriet for tunge og tørre teoretiske afklaringer eller snørklede begrebsmæssige udredninger og kan således læses af alle, der måtte og ikke mindst burde interessere sig

for deres videnskabs udviklingsforløb og grundproblematikker. Derfor skal den uforbeholdent anbefales til såvel undervisere som studerende, der ønsker en hurtig, men dog langt fra elementær introduktion til kerneproblemstillinger inden for sociologien og beslægtede videnskaber, hvad angår viden, magt, normativitet, rationalitet, oplysning, demokrati, ideologi mv. Det er ganske vist, som nævnt indledningsvis, en relativt lille bog, Andersen her har begået, men den er rummelig og indeholder mange gode indsigter og udviser en misundelsesværdig evne til at skabe overblik over komplekse og omfattende samfundshistoriske og videnskabsinterne udviklingstræk. Bogen bibringer tillige læseren illustrative og frugtbare pointer også fra Andersens egen tidligere forskning i forbindelse med politiske og faglige overbevisninger i dansk samfunds forskning. Man kunne dog, selvom det givetvis ikke har været den dybere mening med udgivelsen, til tider savne Andersens egen normative vurdering og personlige stillingtagen, der forbliver fraværende – eller må læses mellem linierne. Det er som om diskussionen af samfundsvidenskabernes normativitet har fort Andersen over i den anden lejr, hvor det deskriptive mere eller mindre overskygger det normative. Dette ændrer dog ikke på vurderingen af bogen som et introducerende og inspirerende udgangspunkt for en generel diskussion af grundlagsproblemstillinger

inden for samfundsvidenskaberne, og jeg vil ikke tøve et øjeblik med at anbefale den til såvel novicer og nyttilkomne som til garvede og skolede udøvere inden for samfundsvidenskaberne.

Michael Hviid Jacobsen
Aalborg Universitet

Dan Zahavi: *Fænomenologi*. Frederiksberg: Samfundslitteratur 2003 (111 sider, ISBN 87-786-7212-0).

Det er en såre elementær bestanddel af den sociologiske almenviden, at sociologien siden dens spæde start for godt hundrede år siden har været præget af forskellige skoledannelser og dermed også forskellige opfattelser af, hvordan man bedriver god sociologi. Det er i denne sammenhæng næppe heller undgået nogens opmærksomhed, at socialkonstruktivismen de senere år er viet en betydelig interesse inden for sociologien, samtidig med at man kan hævde, at også fænomenologien har oplevet en renaissance udmøntet i konkrete sociologiske analyser. De af os, der har en del af vores virke inden for undervisning og den hermed forbundne læsning af opgaver og projekter, har måske også undertiden kunnet konstatere, at abonnementer – og fraskrivelse af samme – på det ene videnskabsteoretiske standpunkt frem for det andet af og til måske sker på et lidt for løst grundlag. Forklaringen kan naturligvis være

dårlig og uengageret undervisning fra vores side, men måske også at vi som undervisere har manglet relevante tekster, der rakte udover lærebogens kortfattede præsentation af de forskellige videnskabsteoretiske eller metodologiske standpunkter. Dette gælder ikke mindst fænomenologien, der i udgangspunktet fremstod som et rent filosofisk anliggende, men siden får afgørende betydning for en lang række teoretiske bidrag inden for både human- og samfundsvidenskaberne. Hertil kommer, at fænomenologien udvikler en række metodologiske grundtemaer, der samtidig rummer en række metodiske anvisninger i forbindelse med dette at bedrive empiriske studier på et fænomenologisk grundlag. Hvis vi som undervisere (i videnskabsteori og metode) har manglet en tæt, kompetent, klar og velskrevet tekst om fænomenologi – og af åbenbar relevans i en sociologisk sammenhæng – holder denne undskyldning ikke længe nu, hvor Dan Zahavis lille, men kompakte bog *Fænomenologi* foreligger.

Zahavis bog er udkommet i Samfundslitteratur/Roskilde Universitetsforlags Skriftserie "Problemer, positioner og paradigmer", der tidligere har udgivet bl.a. Finn Collin: *Konstruktivismen* (anmeldt i *Dansk Sociologi* nr. 1, 2004); Søren Kjörup: *Semiotik*, Niels Brügger & Orla Vigso: *Strukturalisme* og Heine Andersen: *Videnskaber i kontekst* (der også anmeldes i dette nummer af *Dansk Sociologi*). Disse udgivelser burde

alle kunne bidrage til at kvalificere valget og forvaltningen af videnskabsteoretiske og metodologiske standpunkter – ikke mindst, hvor sådanne overvejelser er på spil i forbindelse med undervisning og vejledning af ældre studerende, der er engageret i udarbejdelse af større, selvstændige opgaver/projekter, hvor der skal reflekteres over sådanne valg.

Zahavi gør først rede for fænomenologiens metodologiske grundtemaer: "Fænomenerne", "Første-persons perspektivets betydning", "Den fænomenologiske epoché og reduktion", "Til sagen selv" og "Livsverdens forrang". Det diskuteres derfor indledningsvis, hvad et *fænomen* egentlig er, hvor det betones, at fænomenologien ikke opfatter fænomener eller undersøgelsesgenstande som *blotte* fænomener. Fænomener er ikke kun, hvad de fremtræder som ved et flygtigt blik, hvor det er en velkendt sag, at en første hurtig iagttagelse kan være vildledende. Den fænomenologiske analyse forsøger ved en refleksiv anskuen at afdække den undersøgte genstands fremtrædelsesformer og i tilknytning hertil de forståelsesstrukturer, som tillader genstanden at vise sig, som den er. Dette samtidig med, at den undersøgte genstands realitet ikke søges *bag* den fremtrædelse, idet genstandens virkelige beskaffenhed ikke er skjult bag fænomenet, men netop udfolder sig heri. Har vi at gøre med sociale relationer, interaktionsforløb, institutionaliserede handlemåder og reaktioner,

kulturelle produkter, som vi ønsker at forstå nærmere, må vi med et fænomenologisk udgangspunkt nødvendigvis inddrage det subjekt eller de subjekter, som disse forhold fremtræder for. Fænomenologien hævder med Zahavis formulering:

[at] verden ikke blot er noget, som foreligger. Verden fremtræder, og strukturen af dens fremtrædelse er betinget og muligjort af subjektet, der imidlertid kun kan forstås i sin relation til verden (side 18).

Ethvert fænomen eller genstand er altid en fremtrædelse af noget for nogen. Dette gælder også den videnskabelige udforskning. Viden om verden, og herunder videnskabelig viden, må nødvendigvis udspringe af et "førstepersons-perspektiv", hvorefter resultaterne af vores bestræbelser meget vel kan artikuleres i et "tredjepersons-perspektiv". Ethvert forsøg på forståelse, forklaring, teoretisk sammenfatning og objektiv fremstilling må imidlertid vedstå at have et "førstepersons-perspektiv" som bestandig grund og forudsætning.

Husserls slagord om at gå "til sagen selv" var oprindeligt formuleret som en advarsel om ikke at lade sig forblende af de eksakte videnskabers videnskabsideal og metoder. Vi må lade sagen selv eller genstanden komme til orde, fremfor at lade os vildlede af spekulative konstruktioner. Konkret forvaltet i en sociologisk sammen-

hæng er det en opfordring til metodisk set at udvise sensitivitet over for den undersøgte genstand og altid lægge os på sinde, at det er genstandens beskaffenhed, der bør bestemme metodevalget.

"Livsverdenens forrang" var for den klassiske filosofiske fænomenologi ligeledes et opgør med videnskabens scientifikke selvforståelse. Siden Alfred Schütz er "livsverdenens forrang" også et velanskrevet teoretisk og metodisk synspunkt i sociologien. Schütz understreger, at sociologien bør udvise skærpet opmærksomhed omkring den verden, vi lever i. Det er hverdagslivet, der udgør rammen og scenen for de sociale relationer og menneskelig samhandlen. Schütz opfordrer derfor sociologien til at give sig i kast med beskrivelse og analyse af hverdagslivets strukturerende principper med en samtidig fremdragen af den måde, hvorpå subjektiviteten er impliceret i konstruktionen af social mening og social samhandlen, sociale situationer og det sociale liv. Opgaven for en fænomenologisk sociologi er derfor at redegøre for, hvordan en mangfoldighed af erfaringer konstituerer meningssammenhænge, som tilsammen danner den sociale virkelighed. For at forstå og undersøge den sociale verden, er det nødvendigt at rette blikket mod de sociale aktører, som denne verden er til for. Schütz understreger – med Zahavis formulering – at:

[enhver] videnskab om social mening (viser) tilbage til vores meningsstiftende liv i den sociale verden, til vores dagligdags erfaring af andre mennesker, til vores forståelse af forudgivet mening og til vores udøvelse af ny meningsfuld adfærd (side 83).

I bogens del 2. giver Zahavi eksempler på konkrete fænomenologiske analyser. Vi får en komprimeret gennemgang og kritik af Heideggers rumanalyse i dennes hovedværk *Sein und Zeit*. Dette følges op af en diskussion af forholdet mellem rumlighed og kropslighed, som dette findes udfoldet hos specielt Husserl, Sartre og Merleau-Ponty – uden hvilke kropssociologien næppe var blevet et selvstændigt og markeret forskningsfelt. Fænomenologien betoner her, at kroppen er helt central, når det gælder analyser af vores forhold til andre og til verden – eller med Zahavis pointering: "Inddragelsen af kroppen transformerer med andre ord vores forståelse af *selvbevidstheden, intentionalteten og intersubjektiviteten*" (side 59). Kroppen er kort sagt vores greb på verden.

Zahavi går herefter videre med en diskussion af intersubjektivitetsproblematikken, hvor han parentisk bemærker skoser Luhmann og Habermas og afviser deres (for letbenede) kritik af fænomenologien for ikke at have formuleret en intersubjektivitetsteori. Zahavi fremdrager en række aspekter her-

ved og påpeger også den indbyrdes uenighed fænomenerne imellem, hvad angår nogle af disse spørgsmål. Det drejer sig om "empathi og det fremmedpsykiske problem", "kropslig subjektivitet og indre fremmedhed" og "den andens transcendens". Der er her tale om en indholdsmættet redegørelse og kritik, som vi givetvis som sociologer ind imellem vil opfatte som rene filosofiske anliggender. Andre diskussionspunkter er af åbenlys relevans for sociologien – teoretisk og metodisk. Hvad sker der i ansigt-til-ansigt-mødet? Hvordan er det muligt at opfatte og forstå menneskelig handlen som meningsfuld? Kan vi i forskningsojemed erfare andres bevidsthed – hvor svaret må blive, at det kan vi næppe. Men ikke desto mindre og mere alment – og med Zahavis formulering, så:

[er] verden, som vi lever i, fælles og offentlig, ikke privat. Subjektivitet og verden er gensidigt relateret, og eftersom verden indeholder essentielle henvisninger til andre, så kan subjektiviteten heller ikke forstås uafhængigt af den intersubjektivitet, som den nødvendigvis deler verden med (side 71).

Sagt på en anden måde: Vores forståelse og fortolkninger er strukturerede i overensstemmelse med intersubjektivt overleverede forståelsesformer. Vi forstår os selv og verden via en traditionel konventionalitet. Vi lærer,

hvad der er normalt af andre og er bærere af en fælles tradition.

Sådanne betragtninger får Zahavi til i bogens sidste kapitel om "Fænomenologi og sociologi" at diskutere, hvordan fænomenologien har påvirket samfundsvidenskaberne. Udover at påpege Schütz' åbenbare forankring i fænomenologien betoner Zahavi, at Berger & Luckmanns klassiske bidrag *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge* fra 1966 er at se som et forsøg på at kombinere Schütz' fænomenologiske indfaldsvinkel med Meads symbolske interaktionisme. Den sociale orden eksisterer ifølge Berger & Luckmann kun som et resultat af menneskelig aktivitet. Udfordringen består her i at redegøre for, hvordan mennesker i gensidig interaktion og fællesskab former og skaber de sociale strukturer og institutioner, der først eksisterer som en fælles intersubjektiv virkelighed og dernæst eksternaliseres som noget objektivt forefundet. Dette sker ifølge både Schütz og Berger & Luckmann gennem *typificeringer*.

Dette fører Zahavi frem til sine sidste kortfattede bemærkninger om Garfinkel og etnometodologien, der jo netop ved anvendelse af særlige metodiske teknikker forsøger at afdække eksistensen af sådanne typificeringer. Vi strukturerer som sociale aktører den sociale orden på en måde, der gør den meningsfuld. Vi betjener os her af en række rutiner for at kunne håndtere den sociale virke-

lighed. Disse rutiner bundfældes, glider ud af fokus, fungerer upåagtede og påkalder sig igen først opmærksomhed, når der sker brud herpå. Etnometodologien opererer metodisk set netop med sådanne brud og er hermed også med til at pointere, at den sociale orden er en sårbar og skrøbelig konstruktion.

I et appendiks får vi nogle kortfattede og oplysende biografier af nogle af fænomenologiens hovedskikkelser: Husserl, Heidegger, Sartre, Merleau-Ponty og Lévinas – og apropos det ovennævnte klassiske studie af Berger & Luckmann har Zahavi her en noget spids note 24, hvor han anfører, at:

Berger og Luckmanns bog fra 1966 har også givet navn til den senere *socialkonstruktivisme*. Men de fleste socialkonstruktivister ser ikke sig selv som fænomener, og fænomenerne deler ikke den nihilisme og relativisme, som forfægtes af mange socialkonstruktivister.

Dette kan man så være enig eller uenig i, men det ændrer ikke ved det forhold, at Zahavis bog om fænomenologi er overordentlig læseværdig, oplysende og anvendelig for enhver, der vil fastholde sociologien som et alsidigt og mangefacetteret anliggende.

Allan Madsen
Sociologisk Institut
Københavns Universitet